

*Shoppingturer och
shoppingupplevelser med
Märta Helena Reenstierna
vid sekelskiftet 1800*

AV PERNILLA RASMUSSEN

”VAD HAR HÖNS, MORÖTTER och tobaksplantor med plymförsedda sidenkoaffyrer, krispiga vita linongsklänningar och frasande kulörta sidenband i Stockholms butiker och nöjesliv att göra? Ganska mycket visar det sig när vi följer med Märta Helena Reenstierna på shoppingturer decennierna runt sekelskiftet 1800 för att se hur en herrgårdsfru i medelåldern organiserade, upplevde och beskrev sin konsumtion av modevaror. Med Märta Helena Reenstiernas dagbok som exempel vill jag belysa modets villkor och betydelser i vardagliga kulturella och sociala praktiker och ge inblick i konsumtionsmönstren; hur en enskild ståndsperson med närhet till huvudstadens utbud shoppade för att upprätthålla ett moderiktigt yttre. Dagboken kastar också ett ovanligt ljus över den heterogena grupp av handlare och tillverkare som tillhandahöll de modevaror Märta Helena Reenstierna efterfrågade, samt ger en bild av sortiment, verksamheternas varaktighet och det sociala liv som omgärdade affärsrörelserna.

Modevaror har framhållits som en motor i den starka kommersiella utvecklingen under 1700-talet och modeuttryck blev ett allt allmännare inslag i stadsbilden.¹ De berättar både om förhållningssätt till ekonomiska resurser och om föreställningar om mode. Kläder, tyger, spetsar, accessoarer och skor var ofta det som adliga personer spenderade mest pengar på.² Stockholms textila näringar och kvinnors försörjningsmöjligheter har tidigare studerats, men att komma åt det ofta temporära arbetet inom modetillverkningen är svårt och få studier har belyst shopping och interaktionen mellan stadens handlande, tillverkare och kunder. Handeln fyllde emellertid en viktig social funktion för att skapa nätverk och markera sociala gränser. I relationerna mellan handlare och kund fanns också en ömsesidighet där aktörerna förstärkte varandras positioner och modekapital.³

Genom Märta Helena Reenstiernas shoppingturer framträder den materiella kulturens betydelse utöver den livsuppehållande nyttan. Kläderna var avgörande för hur en person uppfattades och blev bemött och de avspeglade komplexa och djupt rotade föreställningar om personliga egenskaper och samhällsorganisation.

1 Exempelvis Hellsing 2017; Crowston 2013; Ulväng 2012; Ilmakunnas 2012; Vainio-Korhonen 2011; Coquery 2004; Lemire 1997; Roche 1996, Brewer & Porter 1993; Vickery 1993, 1998; McKendrick 1982.

2 Ilmakunnas 2012, s. 218, 240; Jones 2004.

3 Murhem & Ulväng 2017, s. 201; Ling 2016; Ilmakunnas 2012; Nyberg 2010; Wottle 2010; Berry 2002, s. 386–389; Andersson 2010, s. 114; Hayen 2007; Stobart 2007, s. 10; Bladh 1991.

Drottninggatan, Stockholm. Elias Martin 1808. Finlands nationalgalleri, konstmuseet Sinebrychoff.

Mode uppfattades som reserverat för de högre stånden, men när kläder användes som medel för sociala ambitioner hade de också samhällsförändrande potential.⁴ Inom adeln fanns höga förväntningar på ståndsmässig och fashionabel livsstil. God smak och personliga val bland ett växande varuutbud har lyfts fram som allt viktigare komponenter. Avvikelse innebar degradering. Rang var dock inte liktydigt med ekonomiska medel och få hade högadelns resurser och kreditvärdighet.⁵ Som herrgårdsfru levde Märta Helena Reenstierna i ett övre samhällsskikt. Hon hade ekonomiska möjligheter till konsumtion, men att hålla garderoben modern och ståndsmässig krävde kunskap och medveten strategi. Här var mode-, shopping- och återbrukskompetenser ett slags kapital och modevaror en alternativ valuta, så väl symboliskt som reellt.⁶ Praktisk textil kunskap och skicklighet samt förståelse för den materiella världen som överbryggade gapet mellan produktion

4 Helmius 2011, s. 69; Lemire 1997, s. 6.

5 Ilmakunnas 2012, s. 11, 19–20; Rasmussen 2010, s. 45–48; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 5; Coquery 2004, s. 72; Vickery 1998, s. 183–185.

6 Rasmussen 2016.

och konsumtion, har av historikern Serena Dyer sammanfattats som materiell läskunnighet, och var avgörande för modehandelns aktörer.⁷

Forskningen har uppmärksammat en betydande koppling mellan handel, umgänge, nöjesliv och städernas utformning i det sena 1700-talet.⁸ Shopping, inkluderande så väl handel som sociala kringaktiviteter, ansågs vara en passande, respektabel fritidssysselsättning med potential att förstärka individens kulturella och sociala kapital.⁹ Sociabilitet, respektabilitet och hövlighet är begrepp som förklarar sociala koder och strukturer bakom tidigmoderna förhållningssätt till uppförande, konsumtion och umgänge bland ståndspersoner och sammanfattar sättet att ständigt visa, upprätthålla och förstärka positioner och makt genom sociala nätverk och materiell kultur.¹⁰ Historikern Susan E. Whyman har visat att nätverken av personer ur olika samhällsgrupper – såväl eliter som andra – kan kopplas till 1700-talets samhällsförändringar och framväxande urbana värden där personliga relationer, gränsöverskridanden mellan klasser, stad och land samt kommersiella perspektiv trädde i förgrunden.¹¹

Det sena 1700-talet har pekats ut som en brytningstid för konsumtionskulturen och synen på konsumenten, sättet att konsumera och vilka varor som efterfrågades. Historikern Daniel Roche framhåller ett skifte mellan två konkurrerande tänkesätt om klädsel och social status som destabiliserade den gamla, hierarkiska ordningen med social igenkänning. Den traditionella klädseln baserad på ståndstillhörighet utmanades av modernare förhållningssätt där ekonomiska tillgångar och den enskildes upparbetade eller önskade status bidrog till att modevaror blev tillgängliga för allt fler.¹² Samtidigt växte det under 1700-talets andra hälft fram en allmän föreställning om att mode var något irrationellt och kvinnligt.¹³

Flera forskare har uppmärksammat förändringar i efterfrågan under 1700-talet, där äldre tidens värdefulla statusföremål och ostentativa lyxkonsumtion, med

syfte att skilja ut eliten, valdes bort till förmån för nya tidens mer spridda lyx – mindre hållbara mode- och livsstilsvaror med lågt materiellt värde men med högt symboliskt kapital.¹⁴ Andra menar att den äldre sortens lyxvaror fyllde en fortsatt viktig funktion som ståndsmarkörer och som objekt med höga affektionsvärden.¹⁵ Smycken, guld- och juvelinfattade miniatyrporträtt, snusdosor, promenadkäppar och broderier är exempel på modeaccessoarer kännetecknande för adeln som Märta Helena Reenstierna återkommande refererar till. Intresset för kostsamma, lättburna ståndsmarkörer anses dessutom ha ökat med ett mer socialt diversifierat stadsliv i slutet av 1700-talet, då modevaror fick större spridning. Personligt utformade objekt har tolkats som adelns sätt att behålla sitt exklusiva grepp om lyxkonsumtionen, ett förhållningssätt inte minst viktigt för lägre skikt inom adeln som fick kämpa för sin ställning.¹⁶

Märta Helena Reenstiernas dagbok låter oss uppleva Stockholm som shoppingstad ur ett personligt perspektiv. Dagboksanteckningarna ger ögonblicksbilder färgade av sinnesstämningen och det nyss upplevda.¹⁷ I undersökningen ser jag närmare på hennes shoppingvanor och handelskontakter 1793–1812 för varor och tjänster rörande hennes egen garderob; när, var, hur, av vem och ibland varför inköpen gjordes. Fokus ligger på lättare modevaror, tyger, material och accessoarer och dyrbarare smycken från stadens handlare och tillverkare, snarare än klänningar och skor från skräddare, sömmerskor och skomakare. I undersökningen identifierar jag några av de handlare och tillverkare som Märta Helena Reenstierna hade kontakt med. Fokus ligger på ett urval personer som kan följas över tid och vars sortiment eller tillverkning med relevans för hennes modekonsumtion exemplifieras.

Undersökningen ger vidare en övergripande bild av hur köp- och beställningsprocesserna kunde se ut, de ekonomiska förutsättningar och sociala nätverk som hennes modekonsumtion vilade på samt hur hon inspirerades till köp. Avslutningsvis diskuteras upplevelser av shopping och förhållandet mellan shopping som sysselsättning och sällskapslivets sociala relationer. Undersökningen är ett slags etnografiskt fältarbete i det förgångna som kommer nära en enskild persons dagliga rutiner där mode som föreställning tog materiell form.¹⁸

7 Dyer 2020, s. 108, 114.

8 Furnée & Lesger 2014; Smith 2012; Stobart, Hann & Morgan 2007; Hayen 2007, Berry 2002; Walsh 1995.

9 Dyer 2022, s. 3; Smith 2012; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 7, 17, 160–161, 191; Whyman 1999, s. 89.

10 Ilmakunnas 2012, s. 206; Sandén 2005, s. 45–48; Vendborg Pedersen 2005, s. 22; Berry 2002; Smith 2002; Vickery 1998, s. 13, 196, 202.

11 Whyman 1999, s. 4, 13, 18.

12 Roche 1996, s. 4–7, 55–57.

13 Helmius 2011, 75–76; Jones 2004, 4, 9.

14 De Vries 2008, s. 44; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 11; Coquery 2004, s. 72; Roche 1996, s. 86–117; McCracken 1990, s. 1, 13, 21, 29, 37–40; McKendrick 1982.

15 MacArthur 2015, s. 125–126, 132.

16 MacArthur 2016, s. 131, 137; McCracken 1990, s. 16–22.

17 Stobart & Rothery 2016; Chatenet-Calyste 2015; Whyman 1999; Vickery 1998, 2009.

18 Lennartsson 2010.

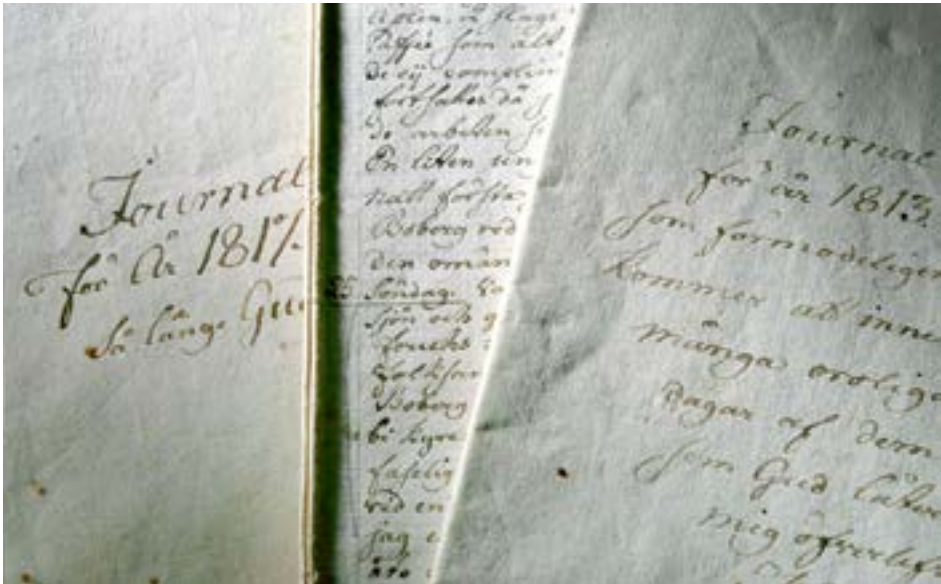
Märta Helena Reenstierna som modekonsument

Märta Helena Reenstierna kom från Småland till Stockholm där hon som tjugotvååring 1775 gifte sig med den tjugo år äldre ryttmästaren Christian Henrik von Schnell och bosatte sig i herrgårdsbyggnaden på Årsta gård.¹⁹ Av åtta barn överlevde endast Hans Abraham barnaåren. Året efter makens död 1811 omkom sonen i en drunkningsolycka.²⁰ Märta Helena Reenstiernas omfattande dagboks-material med dagliga anteckningar, skrivna 1793–1839 är en flitigt använd källa och fördjupade undersökningar har gjorts på flera teman.²¹

Dagboksnoteringarna gör det möjligt att följa förlopp över tid och rekonstruera förhållningssätt till kläder, textil och mode. Den här undersökningen kompletterar mina tidigare studier av Reenstiernas garderob med fokus på tillverkning och återbruk.²² Årstas läge strax söder om Stockholm gjorde att hon dagligen kunde ta del av stadens kommersiella och sociala utbud; samtidigt var basen livet på en större herrgård med central position i sin socken. Porträttet av Märta Helena Reenstierna visar hur hon ville bli sedd, modernt friserad med vacker blå sidenklänning och konstgjorda blommor. Att uppträda som adelsdam i sällskapslivet krävde en moderiktig, smakfull och ståndsmässig klädsel, något som dagboken ger många exempel på:

*Klockan 2 hitkom en Madam, som kammade mig, och hade jag en af fru Hallén länt Guldkedja samt 3 törnrosor och 2 rader perlor på Hufvudet. För öfrigt min långsläpiga hvita klädning med couleurt broderade Sidensarge ärmar och blåhvita Sidensarge band nedomkring. Min nya hvita flors Charle, hvit charlette med röd och grön borde och fransar samt den nya granna Solfedern.*²³

19 Reenstierna 1993, s. 21.
20 Reenstierna 1993, s. 16–23, 35.
21 T.ex. Karlsson 2017; Söderlind 2014; Eriksson 2010; Bladh 2007; Keinänen 2003; Rönn 1998.
22 Rasmussen 2016; Rasmussen 2010, s. 106–125. För denna undersökning har den maskinskrivna avskriften av dagboken använts, tillgänglig genom Nordiska museets bibliotek och digitala arkiv (fortsättningsvis MHR och datum), tillsammans med det publicerade urvalet i Reenstierna 1993.
23 MHR 4 oktober 1808. Jfr Ilmakunnas 2012, s. 11, 18–20, 217; Vainio-Korhonen 2011, s. 144.

Märta Helena Reenstiernas dagbok. Anteckningar förda mellan 1793 och 1839. Foto Mats Landin, Nordiska museet.

Arbetet med klädseln startade med planering och inköp. Dagar i förväg tog hon fram det som skulle bäras, när hon kom hem bytte hon om till mer vardagliga kläder, tvättade, lagade och sorterade in.²⁴ ”Sedan jag bortlagt den i går nyttjade paruren [den eleganta modeklädseln], tillagade jag prässylta av 3ne Svinhufvuden”, är ett citat som väl sammanfattar hennes livssituation där herrgårdsfrun tog aktiv del i hushållsarbetet på det sätt som historikern Eva Helen Ulvros har framhållit var vanligt vid denna tid.²⁵ Detta ger en annan bild av tidens modekonsument än tidens debatter som främst placerade mode i urbana miljöer präglade av konsumtion till skillnad från den produktion som utmärkte det rurala. Historikern Mikael Alm har också poängterat att ett intresse för mode i sig uppfattades som oförenligt med att vara en produktiv och nyttig samhällsindivid.²⁶

Turer till staden, ibland flera gånger i veckan, ingick i vardagslivets rytm. Vägen gick genom porten vid Hornstull eller om vintern över Årstaviken via Tan-

24 MHR 22 mars 1795, 17 december 1800, 12 maj 1818.
25 MHR 13 december 1798. Ulvros 1996, s. 66f, 76, 188f; Vickery 1993.
26 Alm 2022, s. 70–71.

to.²⁷ Ärendena tog henne ”vida omkring” och ett ekipage som väckte beundran i stadsmiljön var en inte oväsentlig del av behållningen.²⁸ Nogsamma noteringar om val av vagn eller släde och hur kusk och välklädda drängar bak på vagnen såg ut visar dess betydelse för Märta Helena Reenstiernas självuppfattning. Likväl var resan tröttande på dåliga vägar i en vagn som ”skakade mig öm och bullrade på gatan som åskan”.²⁹ Att äga vagn, hålla hästar och kusk manifesterade social ställning och ekonomiska möjligheter.³⁰ Det fanns en logisk koppling mellan ett ståndsmässigt ekipage och shopping av modevaror.

Dagboksnoteringarna ger en bild av hur dagens timmar disponerades. Vintervägen över Årstavikens is var kortare och trots kyla och mörker kunde en stor mängd ärenden uträttas.³¹ Den 20 januari 1798 var det blåst och snö i luften.

*Klockan efter 3 for jag till Staden uti rätt många ärender hos flerehanda slags folk, Jouvelerare, Guldsmed, Bokbindare, Skomakare, Skräddare, Kryddkrämare, Vinhandlare, Jernkrämare och Portraitmålare, inalles hade jag 14 ärender hos differenta borgersmän, men var ändock så lycklig att få allt uträttadt, att jag klockan 1/2 till 8 kom hem frusen om näsa, händer och fötter.*³²

Shopping har beskrivits som en aktivitet som krävde en rad särskilda kompetenser både i relation till val av varor och till handelns sociala aspekter och som på grund av detta inte lättvindigt kunde överlåtas till hushållets anställda.³³ Om vädret var för dåligt och om varor bara skulle hämtas kunde Märta Helena Reenstierna i undantagsfall skicka en dräng, annars uträttade hon som regel själv sina ärenden.³⁴ Avfärden gick ofta efter klockan tre och ärendena tog hela efter-

middagen.³⁵ Om sommaren kunde avfärden gå senare, och besök ändå hinnas med hos modisten ”Mad:lle Bauman, hos linväfware, Skomakare, Gördelmakare och hos Guldgraveur Fyrvall hämtade min Urkedja. Slutligen var jag hos Hr Västerstråle att byta en ring”.³⁶ Handlare och hantverkare förväntades ta emot kunder sent. Guldsmeden Stefan Västerstråle höll marknadsboden öppen till klockan 7 på kvällen.³⁷ Dispositionen av dagen skilde sig från den som beskrivits från brittiska förhållanden, där kvinnor använde förmiddagen till shopping och eftermiddagen till visiter.³⁸ Detta noterades också av utländska besökare i Stockholm som med förvåning fann bodarna stängda tidigare på dagen.³⁹

Bilden av 1700-talets Stockholm har ofta målats i dystra färger, som en stagnerad, fattig stad med stora sociala problem och betydande hinder för handeln.⁴⁰ De förbättringar av stadsmiljön, med gatubeläggning, belysning och bättre renhållning som framhållits som avgörande för den kommersiella utvecklingen i Västeuropas städer hade inte nått Stockholm.⁴¹ Märta Helena Reenstierna kommenterade endast undantagsvis sina upplevelser av stadsmiljön, exempelvis när hon klagade över renhållningen. Hon gjorde ofta resorna till stan på egen hand eller med kusken som enda sällskap.⁴² Möten avtalades ibland med sonen eller sonens informator Sven Kindberg och sällskap i bodarna kunde hon få av vännerna i staden eller någon av deras mamseller.⁴³ Liksom hennes relativa ekonomiska självständighet kan denna fria rörlighet utan manligt sällskap vara uttryck för den temporära, delvisa emancipationen för Stockholms kvinnor 1750–1850 som konstaterats av tidigare forskning. De frekventa resorna till staden, möjliggjorda av korta avstånd och god kommuni-

27 MHR 23 december 1793.

28 MHR 25 november 1797, 8 augusti 1805.

29 MHR 10 juli 1800.

30 MHR 10 juli 1800, 5 oktober 1802, 3 januari 1803, 29 juni 1806. Whyman 1999, s. 100.

31 MHR 23 december 1793, 11 februari 1797, 25 november 1797, 23 december 1797, 30 december 1797, 20 januari 1798, 18 december 1800, 5 mars 1800.

32 MHR 20 januari 1798, se även 18 december 1800, 5 mars 1800.

33 Mitchell 2022, s. 31.

34 MHR 16 oktober 1799, 20 oktober 1801, 6 maj 1803, 12 aug 1803, 26 november 1803, 24 december 1803, 28 juni 1809.

35 MHR 11 februari 1797, 6 november 1795, 11 januari 1797, 20 januari 1798, 23 januari 1800, 20 september 1800, 17 juni 1809.

36 MHR 26 juli 1796.

37 MHR 5 juli 1793, 5 november 1809. Jfr Hayen 2007, s. 130–134.

38 Smith 2012; Berry 2002, s. 380.

39 Brooke 1823, 34–35.

40 Hayen 2007, s. 49, 77; Eggeby & Nyberg 2002, s. 187.

41 Furnée & Lesger 2014, s. 5, Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 190–191; Berry 2002, s. 382.

42 MHR 25 november 1797, 23 december 1797, 10 juli 1800, 3 januari 1803, 24 oktober 1808, 3 februari 1810. Ekero 2010: 94, Berry 2002, s. 380.

43 MHR 15 juni 1809.

kation, visar också att 1700-talets kommersiella Stockholm, trots tullstängsel och skarp byråkratisk åtskillnad, kunde samverka med den omgivande landsbygden.⁴⁴

Hos textilhandlare och tillverkare av modevaror

Det var ett myller av handlare, hantverkare, fruar, mamseller, fabrikörer, ”judiske och christne salubodar” och marknadsstånd, som Märta Helena Reenstierna besökte för att handla textilier, modevaror och smycken. Många fanns på Stadsholmen, nuvarande Gamla Stan, andra längre ut på Norrmalm och Kungsholmen. I jakt på material, sybehör och detaljer till kläder och hattar kunde många bodar behöva besökas, ibland fanns inget ”som passade”. Bland bodarnas kunder fanns alltså de som bara tittade och utvärderade utbudet, men inget köpte.⁴⁵ Modekonsumtionen krävde stora nätverk av kontakter. Märta Helena Reenstierna byggde upp relationer som gjorde att hon föredrog särskilda handlande för vissa varor, konsumtionspraktiker nog så identitetsskapande som de inköpta varorna. Hon handlade till sig själv, köpte presenter och uträttade återkommande ärenden åt släktingar i Småland.⁴⁶ Detta speglar huvudstadens utbud i relation till den brist på konsumtionsvaror som ståndspersoner i den svenska landsorten upplevde i början av 1800-talet.⁴⁷ Hon ombesörjde även inköp till sonen och maken. När sonens uniformer skulle beställas var det en hel samling andra bodar och hantverkare som konsulterades än de Märta Helena Reenstierna vanligen besökte.⁴⁸ Trots denna manligt kodade miljö, uttryckte hon ingen osäkerhet på det sätt hon ibland gjorde gällande nyförvärv till sin egen garderob. Man kan tänka sig praktiska förklaringar som sonens ungdom, makens ålderdom, eller personligt kontrollbehov. Genom sin familj var hon väl förtrogen med militärens krav på uniformer, medan de nya modeidealerna för kvinnor var svårare att följa med i. Enligt brittisk forskning framhölls shopping i sig som en särskild kvinnlig kompetens, en inställning som också kunde vara en förklaring.⁴⁹ I Stockholms bodar var dock på 1810-talet

44 Hayen 2007, s. 224; Bladh 1991. Jfr Stobart m.fl. 2007, s. 4.

45 MHR 29 augusti 1805, 19 november 1802, 20 februari 1795, 26 maj 1807, 27 april 1810, 14 november 1801. Jfr Stobart 2014, s. 28; Smith 2012; Walsh 1995, s. 172.

46 MHR 26 april 1793, 26 december 1798, 5 januari 1799.

47 Rasmussen 2010, s. 63–65.

48 MHR 26 mars 1802, 27 mars 1802, 30 mars 1802, 31 mars 1802.

49 Mitchell 2022, s. 32; Berry 2002; Vickery 1998, s. 164–168; Jfr Husz 1999, s. 46.

riksdagsmannen Johan Ulric Winberg ofta på jakt efter modevaror, hattar, klänningstyger, kängor och löslockar beställda av Karlshamns damer.⁵⁰ Kön tycks sålunda inte alltid varit en strukturerande princip i stadens handel.

Under 1700-talet utvecklade brittiska och franska handlande exklusiva butiker till platser för nöje, njutning och umgänge som uppmuntrade kunder att dröja kvar, beundra varorna, känna, drömma och prova.⁵¹ Adelsdamen Anna Johanna Grill jämförde 1788 med häpnad Stockholms enklare bodar med det rikhaltiga utbudet av väl exponerade, lockande modevaror i London.⁵² Märta Helena Reenstierna gjorde inköp och beställningar i Stockholm där utbudet var henne tillfyllest. Hennes estetiska omdömen gav dock uttryck för liknande måttstockar för sin shoppingupplevelse när Johan Fogelgrens lärftsbod vid Järntorget omtalades som ”vacker”.⁵³

Marknaden för textila varor och tjänster engagerade många aktörer som sökte sin utkomst, allt från manufakturister med fabriktillverkning till sömmerskor med tillfälliga beställningar och liten hushållsekonomi. De modevaror Märta Helena Reenstierna efterfrågade tillgodosågs delvis av dessa, men också av aktörer inom andra hantverksområden. Stockholms textila minuthandel styrdes av detaljerade regelverk baserade på privilegier och gränsdragningar mellan verksamheter. Samtidigt fanns i slutet av seklet porösa gränser mellan tillverkning och handel och mindre aktörer i gränslandet för vad som var lagligt.⁵⁴

Siden- och klädeskramhandlare förde inhemska, manufaktur tillverkade tyger och trikåvaror samt tillåtna importvaror. De sålde även viss konfektion och halvfabrikat.⁵⁵ Märta Helena Reenstierna var återkommande kund i Johan Abraham Théels exklusiva siden- och kramhandel i Rosenadlerska huset på Mynttorget 4, vars verksamhet behandlas ingående av Anna Knutsson i denna antologi.⁵⁶ Åren

Miniatyrporträtt på ring, Jacob Henric Rönngren, 1796. Porträttet visar Märta Helena Reenstierna iklädd ”blå tafts klädning med spetshalsrimsa och en Törnros bouquet”, friserad med ”bouclerat hår” av hårfrisörskan Gran och med en ”guirland af Fleurs eternelles, vir gies mir nicht och gröna blader” tillverkad av ”Blomstergudinnan” Mamsell Bauman. Nordiska museet.

50 Ulvros 1998, s. 93–94, 101.

51 Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 16, 151–152; Coquery 2004, s. 77–79; Walsh 1995, s. 157, 168; Berry 2002, s. 387.

52 Grill 1997, s. 46; Jfr Furnée & Lesger 2014, s. 1, 10.

53 MHR 14 november 1801.

54 Wottle 2010, 120–122; Jfr Furnée & Lesger 2014, s. 7–8, 11–12.

55 Nyberg 2010, s. 60–61; Wottle 2010, s. 120.

56 MHR 6 augusti 1793, 17 juni 1794, 12 november 1794, 24 november 1794, 9 februari 1795, 21 februari 1795, 23 november 1795, 14 mars 1796, 25 oktober 1796, 28 juli 1800, 15 augusti 1800, 18 december 1800, 16 maj 1801, 1 juni 1801, 31 augusti

1793 till 1808 köpte hon tyger här till sina egna kläder; taft, cattun och nettelduk till klänningar och kjolar och tyger för ändringar av befintliga plagg.⁵⁷ Tyginköpen gick, enligt påbuden i 1794 års överflödsförordning, i gråskalans färger. Boden förde även ylletyger till ytterkläder.⁵⁸ Det sista större inköpet sommaren 1808 var ”11 ½ aln Cattun till en Räck”.⁵⁹ Den färdiga klänningen lämnades sedan av skraddaren Anders Lundqvist i Théels bod. Märta Helena Reenstierna bytte genast till det nya. Boden hade således utrymme att klä om i, kanske med spegel. ”Denna habit var rätt snygg”, konstaterar hon.⁶⁰

Johan Abraham Théels sidenkramhandel var även välsorterad med material till huvudbonader och färdiga accessoarer.⁶¹ Märta Helena Reenstierna köpte vita handskar, svart florsalsduk, en stor grå silkessjal och en ”ganska stor och vacker vit Silkes Charle med violetta och bruna blommor, men den var grufvelig dyr, ty den kostade 15 RDr”.⁶² Billigare var en broscherad netteldukshalsduk för 5 RDr och en vit florshuva för 1 RDr. Till maken köptes ”Silkes patent strumpor” och en ”Gulrosig Ostindisk halsduk”.⁶³ Märta Helena Reenstiernas noteringar indikerar inte att hon var personligt bekant med Johan Abraham Théel eller någon fru Théel. Firman räknade de kungliga bland sina betydande kunder.⁶⁴ Märta Helena Reenstiernas korta krediter talar för en svag personlig kontakt, samtidigt var det rätt bod att handla i och köpen viktiga för hennes självbild. Hon noterade alltid exakt vad som köptes i Théels bod, medan inköp i andra bodar kunde var mera otydliga. Om boden drevs vidare efter handlarens död 1811 framgår inte av dag-

1801, 21 december 1801, 7 juni 1802, 16 augusti 1802, 5 maj 1803, 6 maj 1803, 30 juli 1803, 12 augusti 1803, 8 maj 1804, 26 maj 1804, 22 juni 1804, 4 mars 1805, 17 februari 1806, 16 maj 1806, 28 maj 1806, 15 augusti 1808, 26 augusti 1808.

57 MHR 8 juni 1793, 10 juni 1793, 6 augusti 1793, 12 november 1794, 21 februari 1795, 25 oktober 1796, 12 augusti 1803, 25 oktober 1796, 12 augusti 1803, 14 mars 1796, 17 februari 1806.

58 MHR 21 februari 1795, 16 maj 1806.

59 MHR 15 augusti 1808.

60 MHR 26 augusti 1808.

61 MHR 9 februari 1795, 31 augusti 1801, 26 maj 1804.

62 MHR 6 augusti 1793, 17 juni 1794, 6 maj 1803.

63 MHR 15 augusti 1800, 17 februari 1806.

64 Ekstrand 1991, s. 107.

boken, men hon handlade vid några senare tillfällen klänningstyger hos Théels tidigare kompanjon Carl Fredrick Hasselqvist.⁶⁵

I slutet av 1700-talet ökade skillnaden mellan modetyger för män och kvinnor, vilket avspeglas i Stockholms bodar. Johan Abraham Théel förde tyger av bomull, ull och siden lämpliga för kvinnor. Tyngre ylletyger och kläde till byxor eller uniform åt sonen inköptes i stället hos kramhandlare Vilhelm Schwartz.⁶⁶ Några gånger köpte Märta Helena Reenstierna tyger direkt av någon nyanländ sjökapten, troligen för att kringgå handelshindren, få tillgång till särskilda utländska varor eller handla till lägre pris.⁶⁷

Lärftsbodar sålde linne- och bomullsvaror, färdigsydda enkla plagg och produkter från stadens kattuntryckerier.⁶⁸ I lärftskramhandlare Johan Fogelgrens bod vid Järntorget ”köpte jag mig cattun till en tröja”.⁶⁹ Linne till makens kalsonger köptes i staden, medan skjorttyger beställdes från väverska eller linvävare.⁷⁰ Linnevaror hade inte fullt ut blivit del av en organiserad handel. Tyger köptes också i de fabriksbodar som manufakturerna tilläts ha, till exempel i ”Göteborgska cattuns magasinet”.⁷¹ Här ser man hur 1700-talets industripolitik fortsatt påverkade konsumtionen i huvudstaden.

Nipper- och modehandlarna hörde till det halvreglerade område där många av de som försåg stadens kvinnor med moderiktiga kläder, huvudbonader och accessoarer befann sig. Nipperbodarnas modevaror – sybehör, kragar, spetsar, fransar, mössor och enklare smycken – skulle enligt handelstillstånden vara av egen eller inrikes tillverkning och låg utanför de borgerliga privilegierna.⁷² Flera av handlarna tycks dock ha etablerat en stabil verksamhet med god bärning. I Frans Poudrets nipperbod var Märta Helena Reenstierna återkommande kund under 1800-talets för-

65 MHR 5 maj 1803, 15 juni 1809, 2 oktober 1811, 13 februari 1815.

66 MHR 13 december 1798. Se även 26 mars 1802, 30 mars 1802.

67 MHR 12 februari 1802. Se även 13 februari 1802, 5 mars 1802, 16 april 1802, 20 december 1811, 12 augusti 1812. Jfr Hayen 2007, s. 164.

68 MHR 30 mars 1802, 7 juni 1802, 3 januari 1803. Nyberg 2010, s. 61; Wottle 2010, s. 122–123.

69 MHR 28 september 1797. Se även 14 november 1801, 1 september 1803.

70 MHR 8 juni 1796, 31 maj 1804.

71 MHR 1 september 1803. Se även MHR 18 december 1805. Nyberg 2010, s. 60; Wottle 2010, s. 121.

72 Wottle 2010, s. 124.

sta decennium. Här köptes konstgjorda blommor, svart flor till sjal och ”en alldeles kunglig solfjäder”.⁷³ Mer sporadiskt besöktes mamsell Dahlmanssons bod vid Mynttorget, vilken sålde färdigmonterade hattar samt tillverkade och lagade solfjädrar.⁷⁴ Enklare huvudbonader satte Märta Helena Reenstierna själv upp, men för komplicerade koaffyrer lämnades material till en modemakerska.⁷⁵ Gränsen mellan nipperhandel och modistverksamhet tycks flytande och hon ansåg sig behöva anlita flera tillverkare. Noteringarna visar att kvinnor med olika sociala och ekonomiska förutsättningar och grad av etablering och kontinuitet var verksamma som modister vilket speglar kvinnors ekonomiska realiteter och sömnadsarbete som väg till respektabel utkomst.⁷⁶

I slutet av 1790-talet besökte Märta Helena Reenstierna återkommande nipperhandlerskan och modemakerskan fru Öbergs bod. Verksamheten tycks främst ha bestått i uppsättning av huvudbonader, men hon annonserade även om parfym.⁷⁷ Öberg hade börjat sin bana som hårfrisörska. Hon hade friserat Märta Helena Reenstierna på bröllopsdagen den 6 juni 1775 och fortsatt kamma henne vid speciella tillfällen.⁷⁸ Hösten 1801 beställdes hos Öberg två nya koaffyrer: ”min nya svarta Sidensarge coéfure, som var rikt besatt med Stråperlor” och en ”coéfure som var af blå stråperlor och Faillegult Sidensarge”.⁷⁹ Varor och pris var till belåtenhet, men detta var de sista beställningarna.

Hattstofferarhustrun Anna Margareta Geringius tog under samma period också emot beställningar på koaffyrer.⁸⁰ Hon var gift med hattstofferaren Anders Geringius och paret var båda verksamma i huvudbonadsbranschen. Carolina Pihlgren tillhörde i stället stadens ogifta, oförsörjda kvinnor ur borgerskapet. Hon var styvdotter till Carl Michael Bellmans syster Maria Elisabeth och ofta

sedd gäst på Årsta.⁸¹ När Märta Helena Reenstierna började anlita henne 1793 bodde hon hos sin nygifta syster.⁸² Efter föräldrarnas död var inkomster säkert välkomna, och Märta Helena Reenstierna beställde exempelvis en ”hvit Sidensarge coéfure med paille band och en guirlande af Fleurs éternelles” och ”en ny blå Sidensarge coéfure, i form av en Husar Mössa”.⁸³ Sista beställningen gjordes i augusti 1802, samma år som Carolina Pihlgren gifte sig.⁸⁴

”Blomstergudinnan”, som en Mamsell Bauman kallades, tycks ha skapat en stabilare verksamhet som specialist på konstgjorda blommor, men vad det förefaller utan bod.⁸⁵ Baumans ”guirland af Fleurs éternelles, vir gies mir nicht och gröna blader” förevigades 1796 på porträttet av Märta Helena Reenstierna målat av Jacob Henric Rönngren.⁸⁶ Konstgjorda blommor framstår som en nödvändighetsvara som hon trotsade den kallaste vinter för.⁸⁷ Många modister behärskade inte konsten, utan blommor krävde särskild kompetens.

En annan kategori modister var mössmakerskorna. Under perioden 1803 till 1809 lämnade Märta Helena Reenstierna återkommande material till mössmakerskan Hedvig Ulrika Hjulström, tillika föreståndarinna på Kungsholms fattighus.⁸⁸ Möjligen tog Hjulström hjälp av de boende på fattighuset i tillverkningen. I februari 1805 figurerade en ”ny mössmakerska” i fru Billmark, som bland annat levererade

*en ny hatt eller snarare en Casque af Rödt krusflor, hvarpå den i går hemkomna blomman sattes. Denne Coéfure var rätt grann, men utom blomman och 3 qv: flor, som jag lämnadt, kostade tillägget 1 RDr 18 β: och arbetslönen 24 β.*⁸⁹

73 MHR 18 december 1800, 11 september 1804, 26 maj 1807, 7 augusti 1807, 20 januari 1808.

74 MHR 22 juli 1797, 12 oktober 1799, 16 maj 1801, 12 oktober 1799, 19 september 1799.

75 MHR 19 september 1799, 31 augusti 1801, 2 april 1800, 18 september 1800, 23 maj 1801, 25 september 1801

76 Lemire 1997, s. 4.

77 MHR 19 september 1799, 27 september 1799, 30 september 1799, 10 juli 1800, 24 september 1800, 18 december 1800, 31 augusti 1801, 10 juli 1800, 21 september 1799. Dagligt Allehanda 26 november 1798.

78 MHR 18 september 1794, även 11 mars 1794. Om bröllopet se 6 september 1809.

79 MHR 17 september 1801, 20 oktober 1801.

80 MHR 23 oktober 1797, 27 oktober 1797, 16 maj 1801, 16 maj 1801.

81 MHR 9 januari 1793, 17 maj 1793, 18 juni 1793, 28 juni 1793, 3 feb 1794, 18 juli 1794.

82 MHR 28 november 1793.

83 MHR 27 november 1797, 30 december 1797. Se även 15 december 1797, 15 februari 1796, 19 februari 1796, 15 november 1797, 15 december 1797, 25 november 1797.

84 MHR 14 augusti 1802.

85 MHR 26 juli 1796, 1 augusti 1796, 15 november 1797, 22 januari 1799, 5 mars 1800, 18 mars 1800, 7 juni 1800, 18 december 1800, 16 maj 1801, 19 november 1802, 21 juni 1804, 18 december 1805, 26 maj 1807, 30 juni 1807, 3 september 1807.

86 MHR 1 augusti 1796, 17 oktober 1796.

87 MHR 18 december 1800.

88 MHR 5 maj 1803, 5 juli 1804, 15 december 1804. Möjligen även 28 aug 1800, 23 september 1801, 18 januari 1803, 27 januari 1803, 31 december 1804, 27 april 1807, 27 maj 1807, 27 april 1807, 28 juni 1809, 29 juni 1809.

89 MHR 15 augusti 1807, se även 1 februari 1805, 7 augusti 1807.

Noteringarna visar att arbetslönen endast var en bråkdel av materialkostnaden samt att gränsdragningen mellan benämningarna hatt och koaffyr var oklar. Hattar verkar likväl ha tillhört en annan varukategori som i högre grad än koaffyrer köptes färdiga.⁹⁰ I nipperbodur kunde man välja bland färdiga hattar.⁹¹ Märta Helena Reenstierna köpte exempelvis en ”Egalitets Mössa” inspirerad av franska revolutionen.⁹² Någon gång köptes hattar på marknaden.⁹³ Lundbergs bandbod hade hattar i sortimentet, bland annat köptes en ”nymodig chefter hatt åt mig, som med gredelin och gula levantin band kostade 5. Riksdaler”.⁹⁴ För att ge plats till nya hattar gav Märta Helena Reenstierna bort gamla.⁹⁵

Adelsdamen och änkan Martha Hedvig Wrangel af Fall var tillsammans med hemmadöttrarna Inga Christina och Hedvig Carolina verksamma som brodöser och räknade kungligheter till kundkretsen. De ingick i umgänget på Årsta och hos dem beställde Märta Helena Reenstierna under 1790-talet broderier utförda i populär tambur- och schattersöm på halsdukar, bindmössor, västar, klänningar och plånböcker.⁹⁶ Märta Helena Reenstierna lämnade material och följde sedan arbetsprocessen.⁹⁷ Det kan vara svårt att utläsa om besöken hos fröknarna var av affärs- mässig eller vänskaplig karaktär, ibland kombinerades besöken med promenad till Kungsträdgården eller nöjespalatset Vauxhallen.⁹⁸ Broderiarbete var en av få passande inkomstkällor för adliga kvinnor, då det uppfattades som en naturlig del av deras liv snarare än som ett deklasserande förvärvsarbete.⁹⁹ Att blanda samman professionella och privata kontakter genom visiter och promenader kunde dölja de ekonomiska transaktionerna. Sedan en av systrarna 1799 gift sig upphörde Märta Helena

Reenstiernas beställningar och umgänge.¹⁰⁰ Vid samma tid utvecklades verksamheten till en professionell broderiateljé. Perioden 1798 till 1810 var systrarna Wrangel Krigsskollegiums huvudleverantör av nytillverkade broderade fanor och standar.¹⁰¹

I en likande situation befann sig Maria Lovisa Stjernhoff, även hon systerdotter till Carl Mikael Bellman. 1807–1810 utförde hon broderiarbeten avsedda för Märta Helena Reenstiernas kläder. ”Jag köpte prima lärft samt Sidensarge till ärmor och lämnade det, samt tyg till Skor åt fröken Stjernhoff att brodera.”¹⁰² Efter Märta Helena Reenstiernas ritning broderade hon mönster på en sjal av trådför till midsommaraftonen 1810.¹⁰³

Kontakten med fru Hultner i Mäster Samuelsgränd upprättade Märta Helena Reenstierna våren 1805, och den varade under 1810-talet.¹⁰⁴ Fru Hultner broderade mönster på parasoller, sjalar, halsdukar, kragar och kjolar.¹⁰⁵ Ett större projekt var en linongsklänning med bårder av tambursöm, klumpsöm och genombrytningar sydd vintern 1806–1807. Märta Helena Reenstierna sydde banden för tygvädernas uppsättning i broderibågen och ritade mönstret innan det lämnades till fru Hultner i oktober.¹⁰⁶ Först

90 MHR 18 juni 1812, 24 juni 1812.

91 MHR 27 april 1810, 16 maj 1801, 16 juli 1805.

92 MHR 23 augusti 1793, 14 november 1793. Se även 12 juli 1799, 16 maj 1801.

93 MHR 11 oktober 1799.

94 MHR 6 juni 1808. Se även 8 augusti 1805, 27 april 1807.

95 MHR 24 april 1802.

96 MHR 17 mars 1793, 22 maj 1793, 22 juni 1793, 23 augusti 1793, 7 december 1793, 14 december 1793, 24 december 1793, 9 oktober 1794.

97 MHR 12 augusti 1793, se även 22 maj 1793.

98 MHR 18 augusti 1796, se även t.ex. 15 november 1797, 15 december 1797, 23 december 1797.

99 Ilmakunnas 2016, s. 313; Rasmussen 2010, s. 95–96.

100 MHR 5 mars 1800, 18 mars 1800, 23 februari 1802, 7 juni 1800.

101 Tornqvist 2003, s. 12.

102 MHR 9 september 1807, se även 7 december 1807.

103 MHR 15 maj 1810.

104 MHR 18 juni 1805. Se även 4 juli 1805, 4 november 1805, 20 november 1805, 18 december 1805, 28 januari 1806, 27 september 1806, 7 februari 1806, 25 september 1807, 15 juli 1808.

105 MHR 8 augusti 1805, 6 november 1805, 29 mars 1806, 14 januari 1806, 11 december 1806.

106 MHR 24 oktober 1806, 25 oktober 1806, 26 oktober 1806, 27 oktober 1806.

Klänning av tunt bomullstyg, linong, med broderad bård med klumpsöm och infälld knypplad spets, ca. 1805–1810. Foto Viveca Ohlsson, Kulturen.

i januari var broderiet färdigt.¹⁰⁷ Kjol och underklänning sydde Märta Helena Reenstierna själv, klänningslivet syddes av skräddaren Anders Lundqvist.¹⁰⁸ Broderierna var förhållandevis kostsamma både hos fru Hultner och Maria Lovisa Stjernhoff. ”Dyr men vacker”, konstaterade Märta Helena Reenstierna som för broderiet på linongsklänningen ”fick ge 9. RDr 8 fl. och kostade endast Borden kring Linons kjorteln 5. RDr 24 fl.”¹⁰⁹ Kostnaden kan jämföras med att Årstas äppelskörd 1804 totalt gett femtiosju riksdaler eller de två riksdaler damskräddaren Erik Molin fick för sömnaden av en jacka.¹¹⁰ Broderiet till en parasoll kostade sex riksdaler.¹¹¹ Kanske utgick lite av betalningen för parasollen i den potatis som levererades till fru Hultner hösten 1805.¹¹²

Långsamhetens shopping, impulsiva beslut och ekonomiska överväganden

Shopping kan förknippas med kundens val bland varor tillverkade för en anonym marknad, där en del av shoppingpraktiken innebär att kunden bedömer om varan passar in i de personliga behoven och preferenserna som vid tillfället är för handen. Shoppingaktiviteten – titta, undersöka varor i olika butiker, bedöma utbud och kvalitet och göra val – kan ta tid, men objekten i sig är redan givna. Många mode- och beklädnadsvaror tillverkades emellertid på beställning. Processen från tanke till färdig produkt kunde vara lång och arbetsam, men möjliggjorde personliga föremål utformade i samarbete mellan beställaren och tillverkarna.¹¹³ Solfjädrar och parasoller exempelvis involverade flera handlare, hantverkare med specialkompetenser och nätverk av bekanta som tipsade om kontakter. Ärendena blev många och konsumtionsmönster och shoppingupplevelser påverkades av det jag vill benämna *långsamhetens shopping* där kunden planerade en längre process. Ett enskilt modeobjekt genererade en rad shoppingsituationer över tid, för att slutligen uppnå den önskade modevaran.

107 MHR 11 december 1806, 22 januari 1807.

108 MHR 3 januari 1807, 31 januari 1807, 2 februari 1807.

109 MHR 3 januari 1807, 2 februari 1807.

110 MHR 7 juni 1801, 29 september 1804.

111 MHR 8 augusti 1805.

112 MHR 4 november 1805.

113 Dyer 2020, s. 100; Rasmussen 2010, s. 122–124.

I likhet med den högadliga Charlotta Sparre var Märta Helena Reenstierna uppmärksam på sin materiella omgivning. Tingens material, praktiska och estetiska utformning och detaljer hade betydelse. Till kontakter i Paris skickade Charlotta Sparre detaljerade beskrivningar och skisser på allt från handarbetssaxar till juveler.¹¹⁴ Även Märta Helena Reenstierna formgav och beskrev utförandet till sina beställningar.¹¹⁵ En solfjäder av vit taft med silverdetaljer broderades av mamsell Lönngren efter hennes utförliga beskrivning med namn, vapen, devis, blommor och silverpaljetter. Beskrivningen finns bevarad på en lapp som häftats in i dagboken.¹¹⁶ Dagboken ger många liknande exempel på hur dyrare statusobjekt manifesterade hennes egen person, börd och position som härskarinna på Årsta med porträttmedaljonger, som bars som smycken och vapen och monogram på vagn, ostindisk servis, porslinskrukor i trädgården, samt den ”dyra granna Sypung” som dinglede från handleden och plånboken av ljusgrön sidensatin, båda med broderade vapen och deviser.¹¹⁷

Ett annat exempel på långsamhetens shopping är beställningen av en ny parasoll sommaren 1805, på vilken fru Hultner broderade schattersöm på en aln vitt sidensarge efter Märta Helena Reenstiernas skiss.¹¹⁸ Broderiet lämnades till parasollmakaren Nils Backmansson och samma eftermiddag hämtades frans och tofsar hos snörmakaren Stefan Kettscher.¹¹⁹ En vecka senare lämnades parasollen vidare till juveleraren Eric Jonas Hallén för att få knopp med infattad rubin.¹²⁰ Projektet som påbörjades i slutet på juni var först färdigt i mitten av augusti. När hon första gången använde den dyra, broderade, juvelbesatta sidenparasollen med fransar och tofsar ingick den i en moderiktig helhet och alla beundrande blickar noterades noga. ”Jag hade min fina hvita klädning och invigde för första gången min nya broderade Parasoll som alla admirerade så väl som min stora hvita silkes Charle.¹²¹

Beställningarna gör att man kan tala om en utdragen shoppingupplevelse i flera led. Känslorna inför ett köp växlade över tid i förhandlingar om nödvändigheten i

114 Ilmakunnas 2012, s. 205, 212.

115 MHR 26 maj 1804, 30 september 1804, 17 juni 1804, 15 maj 1810.

116 MHR 26 maj 1804, 13 juni 1804, 22 juni 1804.

117 MHR 3 november 1794, 16 juni 1799, 18 juli 1799, 13 mars 1800, 26 maj 1804; Eriksson 2010, s. 71, 92, bild IX; Reenstierna 1993, s. 55.

118 MHR 27 juni 1805.

119 MHR 4 juli 1805, 27 juni 1805, 8 augusti 1805.

120 MHR 17 augusti 1805.

121 MHR 18 augusti 1805.

spänningen mellan nytta, behov och njutning. Jag får intrycket att broderiskissen till parasollen tillkom i en kreativ, lustfylld stund. Kanske hade hon bestämt att skaffa sig en ny dagen innan, då hon förlagt sin gamla, gröna parasoll?¹²² Dagen därpå satt hon och skissade och tänkte på hur fint broderiet skulle bli. ”Jag ritade i dag ett mönster, hvilket jag tror skulle bli grant att sy efter med couleurer på hvitt Siden-sarge till en liten Parasoll.”¹²³ Entusiasmen höll i sig när broderiet beställdes.¹²⁴ När broderiet en månad senare var klart gjorde sig de ekonomiska realiteterna påminda i det höga priset. Trots det köpte hon samma dag också en vit stormhatt hos fru Lundberg. Båda motiverades nu av nödvändigheten att skydda sig mot solen.¹²⁵ När Märta Helena Reenstierna sedan noterade omgivningens beundran var köpet värt besvär och kostnader.¹²⁶ Att känna sig fin, sedd och positivt uppmärksammas gav en särskild personlig bekräftelse som modevarorna i hög grad bidrog till.

Märta Helena Reenstiernas konsumtion var jämnt fördelad över året, även om hon gärna hade ny hatt och klänning till 1 maj och midsommar.¹²⁷ Jag har tidigare visat hur inköpen var en del av en genomtänkt garderobsstrategi där nyförvärv innebar långsiktiga investeringar.¹²⁸ Särskilda händelser kunde emellertid medföra fler inköp under kortare period, ibland med mindre eftertanke. Historikern Orsi Husz framhåller att forskningen beskrivit konsumtion i termer av två motsatta förhållningssätt; hedonistisk – irrationell, passiv, slösaktig och njutningslysten, eller rationell – genomtänkt, aktiv, sparsam och effektiv. Idealtyperna inkluderar könskodning och värdering. Den förra har förknippats med 1800-talets masskultur, medan den senare hållits för typisk ett tidigmodernt synsätt. På liknande sätt som Husz problematiserar dikotomiseringen av kvinnor och män som hedonistiska eller rationella konsumenter visar Märta Helena Reenstiernas konsumtionsmönster hur hedonistiska och rationella förhållningssätt blandades och att även hedonistiskt färgad konsumtion kunde rymma aktivitet, kreativitet och kompetens.¹²⁹

122 MHR 26 juni 1805.

123 MHR 27 juni 1805.

124 MHR 4 juli 1805.

125 MHR 8 augusti 1805.

126 MHR 18 augusti 1805.

127 MHR 24 juni 1800, 1 maj 1801, 24 juni 1807, 1 maj 1809, 15 maj 1810, 24 juni 1812.

128 Rasmussen 2016.

129 Husz 1999, s. 36–37, 44.

I juni 1809 rådde yra inför kung Karl XIII:s och drottning Hedvig Elisabeth Charlottas kröning. Den 15 juni var Märta Helena Reenstierna i bodar tillsammans med aktuarien Daniel Fredrik Rylanders mamsell. Juveleraren Olof Carlström hade de kungliga kronorna till beskådan. Upplevelsen av besöket gick långt utöver det som relaterade till den egna konsumtionen, på ett sätt som kan associeras till de exponeringar av konstobjekt i Paris exklusiva butiker som historikern Natacha Coquery beskriver.¹³⁰ Kanske inspirerade guldet och ädelstenarna för sedan besöktes juveleraren Nils Carlén ”att köpa en kam med Guld och mycket små ägta pärlor, men var genast ångerköpt för mina 40 RDr”.¹³¹ Två dagar senare återvände hon olycklig till Carlén för att byta varan, men köpte till slut en annan kam som var lika dyr.¹³² Hos mössmakerskan Hedvig Ulrika Hjulström hämtades den 28 juni ”den till kröningen begärda Turban, på hvilken jag fästade min Guldkam och en artificielle kjörsbärs blomqvist” som bars på kröningsdagen.¹³³ Besparingar gjordes i stället på den ”korta Cambridgsklädnings”.¹³⁴ Dagen före lade hon fram allt som behövdes och den 29 juni åkte hon välekiperad till stan för kröningsfestligheterna.¹³⁵

Guldkammen visar att Märta Helena Reenstiernas konsumtion inte alltid var så genomtänkt. Inköpen inför kröningen kan tolkas som ett sätt att bli del av kröningsfestligheterna. På liknande

130 Coquery 2004, s. 78.

131 MHR 15 juni 1809.

132 MHR 17 juni 1809, 23 juni 1809.

133 MHR 28 juni 1809.

134 MHR 26 juni 1809. Se även 17 juni 1809.

135 MHR 29 juni 1809.

Franska modeillustrationer spred modenheterna och mycket känns igen från Märta Helena Reenstiernas garderob. Långsläpig, vit bomullsklänning med röd bård. Moderiktig hög hatt med röda band och konstgjord blomma, handskar och grön parasoll med frans. Le Mois, 1799–1800, no 16, Philibert-Louis Debucourt, Rijksmuseum.

T.v. Damhatt, toque,
av vit yllecårpe med
band av prickigt guld-
tyg och flor, ca 1810.
Foto Birgit Brånvall,
Nordiska museet.

T.h. Insidan av broderad
plånbok av rött siden.
Har tillhört Märta
Helena Reenstierna.
Foto Mats Landin,
Nordiska museet.

sätt förberedde hon sig för både glädje och sorg genom modekonsumtion. Detta gjorde shoppingupplevelsen mera utdragen och nära sammanlänkad med de sociala sammanhangen. Genom nya modevaror materialiserades förväntningarna. Förberedelserna, där shopping, påklädande och frisering ingick, blev del av upplevelsens helhet. Inbjudningar till bröllop föranledde beställningar. Nipperhandlarskan fru Öberg levererade en "casque af hvitt Sidensarge, med orange band och perlor [...] till morgondagens högtidelighet".¹³⁶ De återkommande noteringarna om koaffyrer avspeglar även hur viktiga huvudbonaderna var i tidens mode. En gammal klänning gick bra, men koaffyren skulle vara ny.¹³⁷

Hattar, konstgjorda blommor och lätta bomullstyger med jämförelsevis kort livslängd kan med historikern Jan de Vries terminologi som nämndes ovan räknas till de typer av 1700-talets nya lyx- och modevaror som är möjliga att förstå som kulturella markörer, vars symboliska betydelser baserade på smak och estetik var viktigare än deras materiella egenskaper och värden.¹³⁸ Märta Helena

¹³⁶ MHR 21 september 1799, 22 september 1799. Se även 5 april 1800, 6 april 1800.

¹³⁷ MHR 2 april 1800, 3 juli 1809.

¹³⁸ De Vries 2018; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 10; Coquery 2004, s. 72.

Reenstierna fortsatte samtidigt konsumera den gamla sortens dyra, ostentativa lyxvaror som markerade rang och börd. Att äldre och nyare förhållningssätt smälte samman i samma objekt ger dagboken dessutom återkommande exempel på i exklusiva juvelbesatta parasoller, broderade solfjädrar med graverade silverställ och flimsiga sidenkoaffyrer dekorerade med guld och pärlor.

Modets växlingar gjorde nyanskaffningar nödvändiga. Längtan efter det nya och vackra som inte var livsnödvändigt men kunde glädja, balanserades mot ifrågasättanden om slöseri och fåfänga. De ekonomiska övervägandena påverkade shoppingupplevelsen med glädje, stolthet, lättnad eller ruelle.¹³⁹ Trots att Årsta var en förhållandevis stor gård gick ekonomin runt med små marginaler.¹⁴⁰ von Schnells hörde till den del av adeln som fick kämpa för en ståndsmässig livsstil. Makarna hade delvis skild ekonomi och Märta Helena Reenstiernas köpkraft för modevaror utgjordes huvudsakligen av egna inkomster från höns hus, frukt- och köksträdgård som hon själv ansvarade för.¹⁴¹ Mindre belopp sparades för inköp av päls muffar, paraplyer och plymer.¹⁴² Dagboken vittnar dock återkommande om direkta samband i tid mellan inkomst och utgift.¹⁴³

När Märta Helena Reenstierna bestämt sig för en vara gällde det att komma överens om priset. Ibland tyckte hon att en vara blivit för dyr, men hon berättar inte om något prutande i bodarna.¹⁴⁴ Hon hanterade personligen sina pengar och betalningen skedde ofta omgående kontant med medhavda sedlar och mynt, möjligen förvarade i en broderad plånbok.¹⁴⁵ Ibland handlade hon på kredit, hos vissa handlare på årsbasis, men skulder störde sinnesfriden.¹⁴⁶ Familjers villkor kunde snabbt försämrats och gäldstugan var ett hot även för minde skulder, något som framgår av Marie Steinruds artikel i denna antologi.¹⁴⁷ Förtjänst från trädgårdsprodukter sålda i stan kunde genast täcka en kredit. Den 30 juli 1803 skriver hon lättad,

¹³⁹ Exempelvis MHR 12 september 1797.

¹⁴⁰ Bladh 2007, s. 55–57; Årstadagboken 1993, s. 16–18.

¹⁴¹ Söderlind 2014; Keinänen 2003; Eriksson 2010, s. 58.

¹⁴² MHR 11 oktober 1793, 25 september 1793, 27 oktober 1797, 26 november 1803.

¹⁴³ MHR 10 oktober 1804, 1 maj 1806.

¹⁴⁴ Berry 2002, s. 390–391; Whyman 1999, s. 92.

¹⁴⁵ MHR 7 december 1793, 24 december 1793, 15 augusti 1795.

¹⁴⁶ MHR 22 januari 1799.

¹⁴⁷ MHR 2 april 1794. Eriksson 2010, s. 80, 82, 192; Rasmussen 2010, s. 101–102.

Pehr Hilleström, ca 1790. Två kvinnor vid sybågen beskådar gravyrer som underlag till broderier. Nationalmuseum.

*fingo vi i dag penningarne för vår Fjel-Tobak från Kungl: Sectereraren Fredricsson, då jag till min största glädje nu kunde efter parolle betala Handelsman Théel för min hvita silkes Charle som köptes den 6. Majj.*¹⁴⁸

Skulden uppgick till femton riksdaler.¹⁴⁹ När inkomsterna väl kom fanns således färdiga hål att stoppa dem i.

Shopping och det sociala livet

Dagboken vittnar om nära koppling mellan konsumtion, visitkultur och sällskapsliv, liknande den sociabilitet som framhållits som typisk för brittiska adelskvinnors liv under 1700-talet.¹⁵⁰ Märta Helena Reenstierna skapade långvariga ekonomiska och sociala band till handlande och tillverkare i stan, liknande de hon hade med skräddare och sömmerskor.¹⁵¹ Enligt historikern Helen Berry var butiken en tilltalande plats för både ekonomiska transaktioner och social samvaro där butiksinnehavarens värdskap var nog så viktig som säljandet.¹⁵² Även i Stockholms bodar tycks viljan att knyta kontakter varit stark och ömsesidig. Detta kan förklara varför anteckningarna ibland är diffusa om vad som köptes, eller att Märta Helena Reenstierna tycks göra sig ärenden på svaga grunder.

Historikern Gudrun Andersson menar att en förutsättning för att förstå handelns funktion är att uppmärksamma dess betydelse i det sociala spelet med markeringar av sociala gränser.¹⁵³ Relationerna med handlande och tillverkare kunde gå långt utöver de affärsmässiga. I dagbokens uppräknings av ärenden blandas namn på handlande, tillverkare, vänner och bekanta. Möjligen ansågs en uppdelning mellan handel och umgänge irrelevant, även om Märta Helena Reenstierna själv så klart kände till ärendenas karaktär. Upp till fjorton ärenden på en eftermiddag visar på en herrgårdsfrus omfattande ansvarsområde. Det kan spegla en praktisk konsekvens av bodarnas varuutbud. Historikern Claire Walsh betonar särskilt olika handlares förmåga att förmedla expertkunskap om kvalite-

¹⁴⁸ MHR 30 juli 1803.

¹⁴⁹ MHR 6 maj 1803.

¹⁵⁰ Stobart 2014, s. 29; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 160; Whyman 1999, s. 92.

¹⁵¹ Rasmussen 2010, s. 118–122.

¹⁵² Berry 2002, s. 386–389; Jfr Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 156–158.

¹⁵³ Andersson 2010, s. 114; Jfr Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 10.

ter hos varorna.¹⁵⁴ En annan dimension utgjorde sociabiliteten. Återkommande besök och omnämmanden av många bodar visade att man var känd hos många butiksinnehavare och, liksom uppräknningar av gäster på kalasen, framställs ett stort kontaktnät.¹⁵⁵ Detta löper som en röd tråd genom dagboken fylld med namn på både hög och låg. Mängden butiker och handlande hade således ett egenvärde centralt för det kulturella och sociala kapitalet, långt utöver handelns praktiska organisation. Att Märta Helena Reenstierna for till stan mitt i vintern handlade således inte bara om dåligt planerade inköp, utan om behov av att underhålla kontakterna i det ständiga arbetet med att befästa sociala positioner.¹⁵⁶

I det sena 1700-talets Stockholm fanns, liksom i andra europeiska städer, en inarbetad visitkultur med tätt umgänge.¹⁵⁷ Märta Helena Reenstierna skiljde inte på konsumtion och umgänge genom sitt ordval, utan beskrev turerna till stan som ”ärenden”. Ärendena förgylldes av spontana möten på gatan, i marknader och bodar och innehöll talrika visiter med pratstund och förfriskningar.¹⁵⁸ Besöken i staden motsvarades av en ström av bekanta till Årsta på kontravisit. Visiterarna var sociabilitetens ryggrad, del av nöjeslivet, men också markörer för en förfinad livsstil tillsammans med ekipage, språkbruk, manér och kläder. Till detta kan läggas shopping i eleganta bodar, vars belägenhet i stadsmiljön torde ha spelat roll, där både handlandet i rätt butiker och bärandet av modevarorna hade betydelse.¹⁵⁹ Shoppingen tillgodosåg dock inte bara Reenstiernas egna behov, utan påverkade många av de handlande och tillverkare hon anlidade både ekonomiskt och statusmässigt.¹⁶⁰ Relationerna hade stor spännvidd, en del kan tolkas som professionella där särskild skicklighet efterfrågades, andra liknade välgörenhet.¹⁶¹

I undersökningen av Märta Helena Reenstiernas dagbok framkommer generellt mera jämlika förhållanden mellan henne själv och hennes handelskontakter,

än de bråddjupa skillnader mellan aristokrater och handlare som historikern Clare Haru Crowston visat från Paris.¹⁶² Märta Helena Reenstierna kom från en adlig familj med militära karriärer och positioner vid hovet, men de nära vännerna var ämbetsmän och stadens handlande borgerskap. Hon var ofta gäst hos guldsmed Stefan Vesterstråle, handlaren Joseph Mazza och i möbelhandlare Johan Lundbergs stora borgarhus. Flera hovjuvelerare ingick också i umgänget. Detta var fabrikörer, hantverkare och köpmän i vars bodar hon dessutom var flitig kund.¹⁶³ Shopping, visiter, sällskap i bodarna, modespridning, praktiska råd, rekommendationer och handarbeten sammanflätades som delar av fritidssysselsättning, nöje- och sällskapsliv och ståndsmarkörer. Fashionabla vanor och förfinade rörelsemönster utgjorde tillsammans med dyrbara, personligt utformade ting i garderoben en meningsbärande helhet. Förmågan att göra smakfulla val bland ett varierat varuutbud, baserad på materiell läskunnighet, blev en viktig kompetens som tog form i modeobjekt.¹⁶⁴ Vid sociala tillfällen sattes modekompetens och konsumtionsval på prov och utfallet utvärderades i dagboken.¹⁶⁵

I flera av Märta Helena Reenstiernas nära vänskapsrelationer var handel och mode betydande komponenter. Hon utvecklade en nära kontakt med hovjuveleraren Eric Jonas Hallén med fru. Eric Jonas Hallén omnämns först i juni 1805 när en urkedja behöver lagas,¹⁶⁶ men under hösten blev umgänget tätt och banden stärktes när Märta Helena Reenstierna och hennes son Hans Abraham stod dopfaddrar till Halléns första barn.¹⁶⁷ Fru Hallén gjorde henne sällskap i bodarna och när hon var osäker på modets fodringar sydde fru Hallén ”moderna hvita ärmar uti min ena Svarta Taftsklädning, den jag i morgon ärnar bruka, därtill köpte jag Sidensarge, flor, blonder, band och silke”.¹⁶⁸ Märta Helena Reenstierna åkte till stan bara för att låna nipper eller få ett råd: ”jag for landsvägen till Stan

154 Walsh 1995, s. 171.

155 Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 166.

156 Jfr Vendborg Pedersen 2005, s. 22; Karlsson 2017, s. 59–63.

157 Eriksson 2010: 94–95; Whyman 1999, s. 92.

158 MHR 10 juli 1800, 14 november 1801.

159 Karlsson 2017, s. 59–63; Murhem & Ulväng 2017; Ilmakunnas 2012, s. 201; Whyman 1999, s. 91. Jfr Roche 1996, s. 279–312, Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 13.

160 Ilmakunnas 2012, s. 201.

161 MHR 14 november 1799, 9 september 1800, 19 augusti 1800. Keinänen 2003, s. 167.

162 Crowston 2013, s. 10–11.

163 Keinänen 2003, s. 157; Reenstierna 1993, s. 16, 26, 28.

164 Ilmakunnas 2012, s. 18–19, 129–130, 139; Smith 2002, s. 81; Walsh 1995, s. 158.

165 MHR 1 maj 1809. Se även 1 maj 1801.

166 MHR 13 juni 1805.

167 MHR 19 oktober 1805, 22 oktober 1805, 23 oktober 1805. 1 februari 1806 bar Hans Abraham den lille pojken till graven. 17 februari 1806, 9 mars 1806, 5 april 1806, 20 juni 1806, 20 augusti 1806, 1 september 1806, 19 januari 1807, 21 maj 1807, 18 juni 1807, 22 juli 1808, 15 november 1808.

168 MHR 18 juli 1806. Se även 5 september 1806.

och var endast hos Hallén för att rådfråga om min coéfure kunde uti sällskap nyttjas. En liten ändring omtalades”.¹⁶⁹

Grannfrun Brita Christina Schoerbing, på Årsta holmar, gift med kungliga sekreteraren Johan Fredrik Schoerbing invigde Märta Helena Reenstierna i senaste modet som en del av umgänget. De hjälptes åt att sätta upp koaffyrer och turbaner och hårfrisörskan Gran kom och friserade dem båda.¹⁷⁰ Vid visiter berättades modenyheter och ”man roade sig åt Damernas moder, dem fru Schoerbing vid ett calas i Söndags fått se”.¹⁷¹ Kvinnorna åkte till stan och gick ”i många bodar och se på grannlåter”.¹⁷² Några inköp gjordes, men främst tycks det varit ett nöje att ha sällskap och titta på vackra varor.

Märta Helena Reenstierna umgicks flitigt med möbelhandlare Johan Lundberg med fru Christina Maria Lundberg på visiter, utflykter och besök i Vauxhallen.¹⁷³ Lundbergs hade det gott ställt, ändå hjälpte frun Märta Helena Reenstierna med koaffyrer.¹⁷⁴ Var det en väntjänst snarare än en förtjänstmöjlighet? Lundberg gav moderåd och besöken i stadens bodar var talrika.¹⁷⁵ Tillsammans besökte de den exklusiva fruntimmersskräddaren Erik Molin som räknade drottningarna till sina kunder, för att lämna tyg och ta mått till en spencer – ett ytterplagg av sista skriket.¹⁷⁶ Kontakten skedde på fru Lundbergs rekommendation, bara personer från rätt kretsar kunde påräkna förtroendet att lämna beställningar. Trots att Märta Helena Reenstierna formellt stod högre i rang var det borgarfrun som stod för introduktionen.¹⁷⁷ Om kunskap är makt var det snarast Märta Helena Reenstierna som var i underläge när borgarfruarna var mera insatta än hon i modet.

169 MHR 5 januari 1807. Se även 4 oktober 1808.

170 MHR 24 oktober 1800, 9 april 1797.

171 MHR 24 mars 1807.

172 MHR 26 maj 1807, 10 maj 1808.

173 MHR 10 januari 1793, 21 oktober 1798.

174 MHR 19 december 1793, 30 april 1794, 26 augusti 1798, 29 augusti 1798, 2 september 1798, 8 september 1798.

175 Tex. MHR 16 maj 1801.

176 MHR 1 juni 1801. Se även 22 maj 1801, 26 november 1803.

177 Rasmussen 2010, s. 108–112; Jfr Crowston 2013, s. 9; Ilmakunnaas 2012, s. 211–212.

Shoppingupplevelser i brytningstid

I likhet med tidigare forskning om adliga kvinnors konsumtion vittnar Märta Helena Reenstiernas dagbok om en kompetent konsument som själv valde hur, när och inte minst vad hon skulle köpa utifrån personliga preferenser. Det tidigmoderna modesystemet krävde ett aktivt förhållningssätt och färdigheter som kan tolkas som identitetsskapande. Märta Helena Reenstierna höll sig informerad om modeutvecklingen i omgivningen och besatt en materiell läskunnighet, den textila hantverksskicklighet och kreativitet som krävdes för att göra nyförvärv till garderoben, initiera, skissa, köpa material till, lägga beställningar och bedöma andras arbete. Under shoppingturerna fördjupades den taktila kunskapen i kontakten med nya varor.¹⁷⁸ Med noggranna dagboksanteckningar och annan dokumentation höll Märta Helena Reenstierna ordning på arbetsinsatser, beställningar och värderade modevarors sociala utfall. Inköpen skedde ofta med en övergripande garderobsstrategi i åtanke där återbruk var en central komponent, likväl föll hon ibland för frestelsen i oplanerade inköp.

Shoppingupplevelsen innehöll den identitetsbyggande tillfredsställelse som materiella resultat av eget hantverksutövande och val baserade på materiell läskunnighet kan ge. Exklusiva modevaror tillkom ofta under en längre tid i ett slags långsamhetens shopping och ett flytande samarbete mellan beställare och tillverkare. Likt familjen Spens, som presenteras i Gudrun Andersson och Göran Ulvängs artikel i denna antologi, visade Märta Helena Reenstierna ett stort engagemang i familjens konsumtion med ansvar både för klädinköp till sig själv, maken och sonen. Hon behärskade därmed flera olika handelsområden. Detta kan delvis vara en avspeglning av att konsumtion uppfattades som en särskilt kvinnlig kompetens, men visar samtidigt konsumtionsmönster som i hög grad var rationella och kunskapsbaserade.

Märta Helena Reenstierna levde i en brytningstid där begynnande industrialisering och inslag av moderna konsumtionsmönster och marknadsekonomiskt tänkande samexisterade med en tidigmodern ekonomi baserad på naturahushållning och sparsamhet i kombination med konsumtion ämnad att manifestera ståndstillhörighet både med uppseendeväckande lyxvaror och moderna småsaker.¹⁷⁹ Under undersökningsperiodens arton år skedde inga noterbara förändring-

178 Smith 2012; Coquery 2004; Walsh 1995.

179 Runefelt 2015, s. 9–10.

ar i hennes konsumtionsmönster. Intresset för kläder och accessoarer var starkt, livslångt och i samklang med en hennes allmänna strävan att vara i takt med sin tid. Möjligen blev hon med tiden osäkrare på modets fordringar och rådfrågade yngre bekanta, men önskan att uppträda moderiktigt var oförändrad genom livet.

Modeintresset och förmågan att upprätthålla en moderiktig garderob över tid som konsument, producent och allt där emellan, kan betraktas som en del av Märta Helena Reenstiernas roll som herrgårdsfru. Utrymmet för modekonsumtion var i hög grad beroende av hennes egna inkomster från fjäderfän, köks- och fruktträdgård och tobaksodlingar där hon själv ledde och deltog i arbetet. Modevaror betalades kontant, men ibland med gårdens varor. Att modekonsumtionen i så hög grad utgick från det egna arbetet nyanserar bilden från tidigare forskning som betonat adliga kvinnors ekonomiska avhängighet och att deras konsumtionsbeslut främst skulle avspegla de manliga familjemedlemarnas ekonomiska förmåga och sociala position.¹⁸⁰ Märta Helena Reenstiernas restriktiva syn på krediter visar en annan inställning till ekonomiska realiteter, handlande och tillverkare än den som tidigare uppmärksammats från adelns konsumtion i europeiska storstäder.¹⁸¹

Undersökningens exempel på handelskontakter har kunnat sorteras in i den uppdelning av Stockholms textilhandlare som tidigare forskning beskrivit, men ger en bredare bild av diversifieringen av den handel och tillverkning av moderelaterade varor som låg i gränslandet för den reglerande handeln, liksom den porösa gränsen mellan produktion och konsumtion.¹⁸² I Stockholm fanns ett brett spektrum av kvinnor som fick utkomst genom sömnad. Dagboken ger inblick i deras textila skicklighet och modekompetens, arbetsvillkor, ekonomiska och familjemässiga omständigheter och verksamheternas varaktighet. Sociabilitetens och respektabilitetens betydelse är framträdande och intrycket är att Märta Helena Reenstierna var inställd på att bygga stabila och långvariga relationer, samtidigt som många olika personer anlitas parallellt för liknande tillverkning. Vikten av goda och många relationer framträder även i kontakt med stadens väletablerade butiksinnehavare. Springet i många bodar för att köpa tyger och tillbehör till klädseln kan, liksom i tidigare forskning, förklaras praktiskt av handlarnas diversifierade sortiment, sam-

tidigt hade de många kontakterna i sig ett egenvärde både för kund och handlare. De visade förmågan att upprätthålla ett stort nätverk, byggt på ömsesidig tillit och personligt rykte, samt möjlighet att handla rätt saker från rätt bod som en del av en modekompetens central för ett ståndsmässigt framträdande.¹⁸³

Föreställningar om mode, att se och bli sedd samt förmåga att tillägna sig nyheter och ny kunskap för att visa god smak, var drivkrafter bakom Märta Helena Reenstiernas konsumtion och i vissa fall umgänge. Att adelns livsstil vilade på sociala relationer, hierarkier och nätverk löper som ett starkt underliggande tema genom dagboksanteckningarna. Modekonsumtionen blev ett kvitto på Märta Helena Reenstiernas samhällsställning och sociala förmåga och ett sätt att både bygga och manifestera ett socialt kapital. Resorna till staden och valen av varor gav också bekräftelse på ett personligt plan där noterade beundrande blickar skänkte glädje och inspirerade till vidare konsumtion. Konsumtionspraktikerna och sällskapslivet hade många gemensamma drag och i ärendena till stan blandades shopping, visiter, umgänge och nöjesliv på ett sätt som kan göra det svårt att skilja dem åt. I Märta Helena Reenstiernas närmaste vänkrets fanns också de hon handlade med och beställde modevaror av. Kommersiella relationer kunde växa fram ur tidigare bekantskaper, hon blev också med tiden nära personligt bekant med flera handlande och hantverkare. Mode, både som idé och vara, framträder som en viktig komponent i umgänge och shoppingupplevelser.

Märta Helena Reenstiernas konsumtion uppvisar kontinuerliga förhandlingar utifrån mode och stånd. Shopping av modevaror och att gå från bod till bod i jakt på varor som motsvarade förväntningarna blev del av en nöjesupplevelse där både gamla och nya tidens lyxvaror spelade roll. Dagboken ger dessutom återkommande exempel på varor där äldre och nyare förhållningssätt smälte samman i samma objekt. För den nya tidens lyxvaror var Märta Helena Reenstierna ofta beroende av de borgerliga kvinnornas råd och kontakter, medan den gamla tidens lyxvaror framhöll henne själv och hennes förnäma tillhörighet till sin adliga familj. Dagbokens bild av shopping och umgänge kan förstås i ljuset av tendenser i det sociala livet, även konstaterade av brittiska historiker, där adelns exklusiva position eroderade allt mera i slutet av 1700-talet för att övertas av städernas övre borgerskap och deras förmåga att leva upp till urbana ideal och materiell livsstil där mode spelade en viktig roll.

180 Stobart & Rothery 2016, s. 143, 153, 157; Stobart 2014, s. 27–28; Stobart, Hann & Morgan 2007, s. 165; Vickery 2009, s. 106–128, Vickery 1998, s. 183–194.

181 Chatenet-Calyste 2015; Crowston 2013; Coquery 2004.

182 Nyberg 2010.

183 Mitchell 2022, s. 38, 41.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Märta Helena Reenstierna, dagböcker 1793–1839. Maskinskrivna avskrifter. *Nordiska museets bibliotek* (MHR).

TRYCKTA KÄLLOR

Brooke, Arthur de Capell, 1823. *Travels through Sweden, Norway and Finnmark, to the North Cape: in the summer of 1820*. London: Rodwell and Martin.

Dagligt Allehanda, 26 november 1798.

Grill, Anna Johanna, 1997. *Resedagbok från England, 1788*. Stockholm: Atlantis.

Reenstierna, Märta Helena, 1993. *Årstadagboken: journaler från åren 1793–1839, del 1 1793–1812*. Utg. genom Sigurd Erixon m.fl. , 4., oförändr. uppl. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag.

FORSKNINGSLITTERATUR

Andersson, Gudrun, 2010. ”Handel – det sociala spelet”. I Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red). *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, s. 141–145, Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 42.

Berry, Helen, 2002. ”Polite Consumption: Shopping in Eighteenth-Century England”. *Transactions of the RHS*, 12.

Bladh, Christine, 1991. *Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846*. Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning.

Bladh, Christine, 2007. ”Årstafruns dagbok. Märta Helena Reenstiernas liv 1813–1825”. I Lars Nilsson (red.), *Stockholms Lilja. Stadshistoriska studier tillägnade professorn i Stockholms historia Sven Lilja*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.

Brewer, John & Porter, Roy, 1993. *Consumption and the World of Goods*. London & New York: Routledge.

Brooke, Arthur de Capell, 1823. *Travels through Sweden, Norway and Finnmark, to the North Cape: in the summer of 1820*. London: Rodwell and Martin.

Chatenet-Calyste, Aurélie, 2015. ”A Femenine Luxury in Paris. Marie-Fortunée d’Este, Princesse de Conti (1731–1803)”. I Deborah Simonton, Marjo Kaartinen & Anne Montenach (eds.). *Luxury and Gender in European Towns, 1700–1914*. London & New York: Routledge.

Coquery, Natacha, 2004. ”The Language of Success. Marketing and Distributing Semi-Luxury Goods in Eighteenth-century Paris”. *Journal of Design History*, 17(1).

Crowston, Clare Haru, 2013. *Credit, Fashion, Sex. Economies of Regard in Old Regime France*. Durham & London: Duke University Press.

De Vries, Jan, 2008. *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dyer, Serena, 2020. ”Stitching and Shopping. The Material Literacy of the Consumer”. I Serena Dyer & Chloe Wigston Smith (eds.) *Material literacy in eighteenth century Britain. A nation of makers*. London: Bloomsbury Visual Art.

Dyer, Serena, 2022. ”Introduction”. I Serena Dyer (ed.) *Shopping and the Senses, 1800–1970: a sensory history of retail and consumption*. Cham: Palgrave Macmillan.

Eggeby, Eva & Nyberg, Klas, 2002. ”Stad i stagnation”. I Lars Nilsson & Göran Dahlbäck (red.) *Staden på vattnet del 1. 1252–1850*. Stockholm: Stockholmia.

Eriksson, Kristina Ekero, 2010. *Årstafruns dolda dagböcker*. Stockholm: Norstedts

Ekstrand, Gudrun, 1991. *Kröningsdräkter*. Stockholm: Carlssons.

Furnée, Jan Hein & Lesger, Clé, 2014. ”Shopping streets and Cultures from a Long-Term and Transnational Perspective. An Introduction”. I Jan Hein Furnée & Clé Lesger (eds.) *The Landscape of Consumption. Shopping Streets and Cultures in Western Europe, 1600–1900*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hayen, Mats, 2007. Stadens puls. En tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.

Helsing, My, 2017. ”We had a row on the politics of the day’: Gender & Political Sociability of the Elites in Stockholm, c. 1770–1800”. I Deborah Simonton (ed.) *Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*. London: Routledge.

Helmus, Agneta, 2011. ”Mode och moral. Begär och hushållning i svenska 1700-talspublikationer”. *Tidskrift för genusvetenskap*, 1.

Husz, Orsi, 1999. ”Drömmar och kompetens. Kvinnor och det tidiga 1900-talets varuhus”. *Tidskrift för genusvetenskap*, 4.

Ilmakunnas, Johanna 2012. *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*. Stockholm: Atlantis.

Ilmakunnas, Johanna, 2016. ”Embroidering Women and Turning Men. Handiwork, Gender and Emotions in Sweden and Finland, c. 1720–1820”. *Scandinavian Journal of History*, 41(3).

Jones, Jennifer, 2004. *Sexing la mode. Gender, Fashion and Commercial Culture in Old Regime France*. Oxford: Berg.

Karlsson, Jessica, 2017. ”’God! Let Me Not Waste a Moment of This Year’. An Intersectional Perspective on the Practices of Time-Use in Gentry Women’s Households in Sweden, 1793–1839”. I Mikael Alm (red.) *Performing herself. Everyday Practices and the Making of Gender in Early Modern Sweden*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 53.

Keinänen, Merja, 2003. ”När husmodern själv lägger sin hand vid sysslorna. Reflektioner kring Märta Helena Reenstiernas husmoderskap på Årsta gård 1793–1812”. I Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson & Patrik Winton (red.) *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 42.

Lennartsson, Rebecka, 2010. ”Etnografiska utfärder i 1700-talets Stockholm. Etnologi, historia och metod”. *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*.

Lemire, Beverly, 1997. *Dress, Culture and Commerce. The English Clothing trade before the Factory, 1660–1800*. Basingstoke: Macmillan.

Ling, Sofia, 2016. *Konsten att försörja sig: kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*. Stockholm: Stockholmia.

MacArthur, Rosie, 2015. ”Kinship, Remembrance and Luxury Goods in the Eighteenth Century, a study of the Hanbury Family of Kelmarch”. *History of Retailing and Consumption*, 1(2).

McCracken, Grant David, 1990. *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Indianapolis: Indianapolis University Press.

McKendrick, Niel, 1982. ”The consumer revolution of eighteenth-century England.” I Niel McKendrick, John Brewer & John Herold Plumb (eds.), *The Birth of a Consumer Society. Commercialization of Eighteenth-Century England*. London: Hutchinson.

Mitchell, Ian, 2022. ”Practices and Process.” I Ilja Van Damme (ed.) *A cultural history of shopping in the age of enlightenment*. London: Bloomsbury Academic.

Murhem, Sofia & Ulväng, Göran, 2017. ”To Buy a Plate: Retail and Shopping for Porcelain and Faience in Stockholm During the Eighteenth Century.” I Johanna Ilmakunnas & Jon Stobart (eds.) *A Taste for Luxury in Early Modern Europe: Display, Acquisition and Boundaries*. London: Bloomsbury Academic.

Nyberg, Klas 2010. ”Stockholms handlande borgerskap och manufakturister” I Klas Nyberg (red.) *Till salu. Stockholms textila handel och manufaktur 1722–1846*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.

Rasmussen, Pernilla, 2010. *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsdelning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Rasmussen, Pernilla, 2016. ”Recycling a Fashionable Wardrobe in the Long Eighteenth Century in Sweden”. *History of Retailing and Consumption* 2(3).

Roche, Daniel, 1996. *The Culture of Clothing. Dress and Fashion in the Ancien Regime*. Cambridge: Cambridge University Press.

Runefelt, Leif, 2015. *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet och förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*. Lund: Nordic Academic Press.

Rönn, Sara, 1998. *Årstafrun och hennes böcker*. Uppsala: Universitet, Avdelningen för litteratursociologi.

Sandén, Annika, 2005. *Stadsgemenskapens resurser och villkor. Samhällssyn och välfärdsstrategier i Linköping 1600–1620*. Linköping: Linköpings universitet.

Smith, Woodruff D., 2002. *Consumption and the Making of Respectability, 1600–1800*. New York: Routledge.

Smith, Kate, 2012. ”Sensing Design and Workmanship: The Haptic Skills of Shoppers in Eighteenth-Century London”. *Journal of Design History*, 25(1).

Stobart, Jon, Hann, Andrew & Morgan, Victoria, 2007. *Spaces of Consumption. Leisure and Shopping in the English Town, c. 1680–1830*. New York: Routledge.

Stobart, Jon, 2014. ”The Shopping Streets of Provincial England, 1650–1840”. I Jan Hein Furnée & Clé Lesger (eds.) *The Landscape of Consumption. Shopping Streets and Cultures in Western Europe, 1600–1900*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Stobart, Jon & Rothery, Mark, 2016. *Consumption and the Country House*. Oxford: Oxford University Press.

Söderlind, Ulrica, 2014. ”Årstafruns dagböcker. Godsekonomi mellan marknad och självhushållning”. *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*, 97(2).

Törnqvist, Leif, 2003. ”Männen och kvinnorna som broderade”. I *Krigets prakt. Konsthantverk i krig och fred: 24 maj 2003 – 4 jan 2004*. Stockholm: Armémuseum i samarbete med Livrustkammaren.

Ulvros, Eva Helen, 1996. *Fruar och mamseller. Kvinnor i sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Lund: Historiska media.

Ulväng, Marie, 2012. *Klädekonomi och klädkultur. Böndernas kläder i Härjedalen under 1800-talet*. Möklinta: Gidlund.

Walsh, Claire, 1995. ”Shop Design and the Display of Goods in Eighteenth-Century London”. *Journal of Design History*, 8(3).

Vainio-Korhonen, Kirsi, 2011. *Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Vendborg Pedersen, Mikkel, 2005. *Hertuger. At synes og at være i Augustenborg 1700–1850*. Københavns Universitet: Museum Tusculanums Forlag.

Whyman, Susan E., 1999. *Sociability and Power in Late Stuart England. The Cultural Worlds of the Verneys 1660–1720*. New York: Oxford University Press.

Vickery, Amanda, 1993. ”Women and the World of Goods. A Lancashire Consumer and her Possessions, 1751–1781”. I Johan Brewer & Roy Porter (eds.) *Consumption and the World of Goods*. London & York: Routledge.

Vickery, Amanda, 1998. *The Gentleman’s Daughter. Women’s Lives in Georgian England*. New Haven & London: Yale University Press.

Wottle, Martin, 2010. ”Detaljhandel med kläder och tyger, 1734–1834” I Klas Nyberg (red.) *Till salu. Stockholms textila handel och manufaktur 1722–1846*. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.